

موانع و راهکارهای گرایش جوانان به معنویت از دیدگاه امام خمینی (ره)

طاهره آشفته

*

چکیده

در این مقاله، عوامل گرایش جوانان به معنویت و موانعی که سبب می‌شود جوانان دین‌گریز شوند، مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد. در ابتدا، ویژگی‌ها و خصوصیت‌های جوانان و سپس موانعی که پیش روی آنان قرار دارد، بیان می‌شود. پس از آن، عواملی که سبب گرایش آنان به سمت نیکی‌ها و معنویت می‌گردد، مورد بررسی قرار می‌گیرد. در پایان هر بحث، نیز از رهنمودهای ارزنده امام راحل (ره) در مورد جوانان استفاده شده است.

واژه‌های کلیدی: جوان، معنویت.

---

* دانشجوی کارشناسی ارشد مدرسی معارف اسلامی دانشگاه باقر العلوم (علیه السلام).

نیاز به معنویت، بزرگ‌ترین و مهم‌ترین دغدغه بشری است. جوان مدرن امروز به خوبی دریافته است که نمی‌تواند بدون معنویت به حیات و زندگی خویش ادامه دهد.

امام خمینی (ره) می‌فرماید: «ما جوان‌هایمان را لازم داریم که تربیت شوند، به تربیت انسانی، یعنی تربیت اسلامی. انسان بار بیایند، نه یک کس که هر چه شد، شد» (روحانی، ۱۳۸۱، ص ۱۳).

پیامبر گرامی اسلام (ص) ارزش زیادی برای جوانان قائل بودند و کارهای بزرگ را به آنان واگذار می‌کردند؛ چنان که مصعب بن عمیر را که جوانی لایق بود، به نمایندگی خود به شهر مدینه فرستاد تا مردم مدینه را به اسلام دعوت کند. او جوانی کم سن و سال و حافظ قرآن بود (فرید، ۱۳۶۳، ص ۳۴۳).

آن حضرت پس از فتح مکه، عتاب بن اسید را که ۲۱ سال بیشتر نداشت، مأمور رسیدگی به امور مکه نمود. او اولین کسی بود که نماز جماعت را در مکه اقامه کرد. پیامبر (ص) به او فرمودند: «عتاب، می‌دانی چرا مسئولیت مکه را به تو سپرده‌ام؟ زیرا تو شایسته بودی، اگر شایسته‌تر از تو می‌یافتم، او را مسئول می‌نمودم» (رحیمی، ۱۳۸۶، ص ۱۵).

هنگامی که این رفتار پیامبر (ص) مورد اعتراض پیرمردان قرار گرفت، آن حضرت فرمودند: «سن زیاد دلیل بر فضیلت نیست، بلکه فضیلت دلیل بر بزرگی است» (فرید، ۱۳۶۳، ص ۳۴۲).

شناخت جوان و ویژگی‌های جوانی، برای بهره‌مندی هر چه بیشتر و بهتر از جوانی و پرورش میوه‌های شیرین این دوران، یک ضرورت و نیاز اساسی است.

مفهوم معنویت

معنویت، مفهومی است که با مذهب و دین ارتباط دارد، بر خلاف تصور کسانی که فکر می‌کنند معنویت رقیب یا جانشینی برای مذهب است. البته باید تأکید کرد که معنویت، حوزه‌های بسیار گسترده‌ی سؤال‌ها و کنجکاوی‌های آدمی درباره هستی و خلقت را در بر می‌گیرد.

در طول تاریخ، معنویت که محصول مشترک تمام ادیان توحیدی است، به زندگی انسان‌ها جهت داده است. حضور معنویت در متن زندگی، ناراحتی و اضطراب را از بین برده و رضایتمندی انسان را ممکن کرده است. امام راحل (ره) در نامه عرفانی به دخترشان می‌فرماید: «دخترم! پیغمبران مبعوث شده‌اند تا رشد معنوی به بشر دهند و آنان را از حجاب‌ها برهانند. به تو و سایر جوان‌ها که طالب معرفت هستند، وصیت می‌کنم که شما و همه موجودها جلوه او و ظهور او هستید، کوشش و مجاهدت کنید تا بارقه‌ای از آن را بیابید و در آن محو شوید و از نیستی به هستی مطلق برسید» (همان، ص ۳۰).

مفهوم جوان

جوان را به دو گونه می‌توان تعریف کرد: نخست، طبقه‌ای که سن خاص، حالت‌های روحی و روانی و احساس‌ها و نیازهای مخصوصی دارد. دوم، طبقه‌ای که به خاطر تحصیلات و آشنایی با اندیشه‌های جدید، اندیشه نو و سؤال‌های تازه دارد و حاضر نیست مانند بسیاری از افراد نسل گذشته، بدون دلیل عقلی و منطقی، همه چیز را بپذیرد. او می‌خواهد در سرنوشت سیاسی، اقتصادی و فرهنگی جامعه خود شریک باشد و از حقوق فردی و اجتماعی خود دفاع کند.

ویژگی‌های دوران جوانی

۱. روح پرسش‌گری و سؤال

اگر جوان سؤال کند و به سؤال‌هایش پاسخ داده نشود و یا تکفیر شود، زمینه برای ایجاد بحران در او و در نهایت، در کل جامعه فراهم می‌شود. امروز کشور با دوره جوانی رو به روست که فرصت به نسبت طولانی برای مسئولیت‌پذیری، اوقات فراغت و دستیابی به هویت محسوب می‌شود؛ از این رو، در این موقعیت، باید به جایگاه و وظایف نهادها، دستگاه‌های مسئول و ارکان نظام، توجه ویژه‌ای شود.

۲. الگوپذیری

در آموزه‌های دینی نیز به ضرورت و اهمیت الگوپذیری و الگودهی توجه زیادی شده است؛ از این رو، از پیامبران و اولیای خدا به عنوان الگوهای موفق یاد نموده و آنان را قهرمان همه خوبی‌ها دانسته‌اند. اسلام نیز در راستای رسالت تربیتی خود، الگودهی نموده و پیامبر اسلام را به عنوان بهترین الگو معرفی کرده است: « لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ؛ پیامبر خدا برای شما اسوه نیکویی است» (احزاب، ۲۱).

الگوهایی که انسان از آن تقلید می‌کند، دو نوع است: الگوی مثبت و الگوی منفی.

امام خمینی (ره) می‌فرماید: «از باب نهایت ارادت و علاقه‌ام به جوانان عرض می‌کنم که در مسیر ارزش‌ها و معنویت‌ها از وجود روحانیت و علمای متعهد اسلام استفاده کنید و هیچ گاه و تحت هیچ شرایطی، خود را بی‌نیاز از هدایت و همکاری آنان ندانید. روحانیون مبارز و متعهد به اسلام در طول تاریخ و در سخت‌ترین شرایط، همواره با دلی پر از امید و قلبی سرشار از عشق و محبت به تعلیم و تربیت و هدایت نسل‌ها همت گماشته‌اند و در شرایطی که بسیاری از روشنفکران در مبارزه با طاغوت به یأس و ناامیدی رسیده بودند، روح امید و حیات را به مردم برگرداندند» (سعادت‌مند، ۱۳۸۶، ص ۱۶۶).

۳. روح لطیف و ملکوتی جوان

«جوانان نشینند که گرد پیری سر و روی آنان را سفید کند (ما به پیری رسیده‌ایم و به مصائب و مشکلات آن آگاهیم). شما تا جوان هستید، می‌توانید کاری انجام دهید، تأثیر و اراده جوانی دارید، می‌توانید هواهای نفسانی، خواسته‌های دنیایی و خواسته‌های حیوانی را از خود دور کنید. ولی اگر در جوانی به فکر اصلاح و ساختن خود نباشید، دیگر در پیری کار از کار گذشته است. قلب جوان، لطیف و ملکوتی است و انگیزه‌های فساد در آن ضعیف می‌باشد؛ لکن هر چه سن بالا رود، ریشه گناه در قلب قوی‌تر و محکم‌تر می‌شود، تا جایی که کندن آن از دل ممکن نیست. این چشم و گوش که در اختیار شماست، این دست و زبانی که تحت فرمان شماست، این اعضا و جوارحی که با آن زیست می‌کنید، امانت‌های خداوند متعال می‌باشد که با کمال پاکی و درستی به شما داده شده است. اگر ابتلا به معاصی پیدا کرد، آلوده می‌شود. خدای نخواست، اگر به محرّمات آلوده شود، رذالت پیدا می‌کند و

آن گاه که بخواهید این امانت‌ها را برگردانید، ممکن است از شما بپرسند که راه و رسم امانتداری این گونه است؟ قلبی که به شما دادیم، چنین بود؟ چشمی که به شما سپردیم، این گونه بود؟ در مقابل این سؤال‌ها، چه جواب خواهید داد؟ خدای خود را با این خیانت‌ها که به امانت‌های او کردید، چگونه ملاقات خواهید کرد؟».

۴. علاقه به ورزش

یکی از تفریح‌هایی که در دنیای کنونی مورد توجه کامل قرار گرفته و با سرعت گسترش می‌یابد، مسئله ورزش است. جوانان امروز در شرق و غرب از ورزش به گرمی استقبال نموده‌اند و قسمتی از اوقات فراغت خود را در حرکت‌های ورزشی یا تماشای فعالیت‌های ورزشکارانه در مسابقه‌های ورزشی می‌گذرانند. مسابقه اسب‌دوانی و همچنین مسابقه تیراندازی در اسلام، به عنوان دو عمل خوب و پسندیده به حساب آمده و در تشویق به این دو مسابقه، روایت‌های زیادی نقل شده است.

شنا برای جوانان، یکی دیگر از ورزش‌های مفید و از تفریح‌های سالم و نشاط‌آور است که مورد توجه پیشوای اسلام قرار گرفته و پیروان خود را به فرا گرفتن آن تشویق کرده است.

۵. زیبایی خواهی جوان

حضرت علی(ع) روز بعثت پیغمبر اکرم(ص) ده سال داشت و روز مرگ آن حضرت، سی ساله بودند. ایشان تمام دوران جوانی و پرشورترین ایام زندگی خود را با همکاری پیغمبر اسلام و در راه اعتلای حق و حقیقت گذراند. پیشوای اسلام همواره به تمام مزایای ظاهری و معنوی علمی و ایمانی آن شخصیت درخشان توجه داشت و به زیبایی طبیعی و رخسار آن جوان فداکار اذعان می‌کرد: «أشرف يوماً على رسول الله فقال: ما ظننت إلا أنه أشرف على القمر ليلة البدر؛ روزی علی(ع) به محضر پیغمبر اکرم(ص) شرفیاب شد. قیافه جذاب و صورت زیبایش به قدری جلوه داشت که پیغمبر فرمود: چنین پنداشتم که ماه شب چهارده به من نزدیک شده است».

جامه زیبا پوشیدن، مسواک کردن، به مو شانه و روغن زدن، معطر بودن و خلاصه اینکه، خود را آراستن در حال عبادت و در هنگام معاشرت با مردم در مسجد و یا در محیط خانواده، از مستحب‌های تأکید شده و جزء برنامه

روزانه مسلمانان است و این دستورها با توجه به ویژگی‌های جوانان، از نظر اسلام تشویق و به آن ترغیب شده است.

گاهی جوانان از زیبایی‌های معنوی برداشت اشتباهی می‌کنند. به طور کلی، زیبایی دو نوع است: روحی و جسمی که به طور یقین، زیبایی روحی، مهم‌تر و ارزشمندتر است؛ چرا که زیبایی روحی به انسان اقتدار می‌دهد.

موانع ایجاد معنویت در جوانان

الف. موانع تربیتی

۱. مشکلات خانواده؛

۲. سخت‌گیری والدین در امور دینی؛

۳. تضاد ارزشی در رفتار والدین؛

۴. تربیت ضد دینی در بعضی از خانه‌ها؛

۵. انحطاط خانواده.

یکی از مهم‌ترین مانع روی آوردن جوانان به دین و معنویت، از بین رفتن نهاد خانواده است. در این حال، جوان برای فکر، شخصیت و حقیقت وجودی خود، ارزشی قائل نیست؛ پس در عرضه نمودن خویشتن عجولانه عمل می‌کند و هستی گرانقدر خود را به بهایی اندک می‌فروشد. این ارزان‌فروشی می‌تواند در بدحجابی، خودفروشی، فرار از خانه و مجالس شبانه، به راه‌های مختلف تجلی یابد (امیری، بی‌تا، ص ۳۴).

یکی از راه‌هایی که دشمنان اسلام به وسیله آن به درون هر خانه‌ای راه یافته و جوانان و نوجوانان را تسخیر می‌کنند، استفاده از فناوری ماهواره، شبکه اینترنت و غیره است که از این راه، فساد و فحشا را دامن زده و جوانان را به انحراف می‌کشاند. امروزه با وسایل ارتباط جمعی قوی، کره خاکی را به قول خودشان به دهکده جهانی تبدیل

کرده‌اند و به وسیله آن، امواج برنامه‌های مبتذل و مخرب برای تمامی مردم دنیا ارسال می‌کنند (هاشمزهی، بی‌تا، ص ۵۰۱).

امام خمینی (ره) در این باره فرمود: «در این برهه از زمان، دشمن از راه دیگری با ما وارد جنگ شده است و آن تهاجم فرهنگی و یا به تعبیر رساتر، شبیخون فرهنگی است».

ب. موانع اقتصادی

- فقر

برای فقر دو عامل طبیعی وجود دارد:

۱. نداشتن درآمد و عدم اشتغال به کسب و کار؛

۲. عدم فرهنگ مصرف‌گرایی و اسراف (سادئی، ۱۳۸۶).

- عدم کار و تلاش

حضرت علی (ع) می‌فرمایند: « من قصر فی العمل ابتلی بالهم...! » هر کس در کار و تلاش خود کوتاهی کند،

گرفتار غم و اندوه می‌شود...» (علامه جعفری، بی‌تا، حکمت ۱۲۷، ص ۱۰۸۲).

پیامدهای عدم کار و تلاش عبارت است از:

۱. افزایش مهاجرت روستاییان به شهرها؛

۲. قانون کار و مشکلات استخدامی سازمان‌ها؛

۳. جمعیت و رشد فزاینده آن؛

۴. پیشرفت تکنولوژی و صنعتی شدن کشور.

بنابراین، بخشی از موانع بیکاری مربوط به دولت و جامعه و بخشی مربوط به خانواده‌ها و افراد است که از عدم

آگاهی در مسائل تربیتی سرچشمه می‌گیرد. (همان، ص ۱۵۷).

ج. موانع اجتماعی (تعاملی)

برخی از موانع اجتماعی ایجاد معنویت در جوانان عبارت است از:

۱. برخورد نامناسب مبلغان مذهبی یا دینداران؛

۲. ناسازگاری میان قول و عمل مدعیان دین؛

جوانان با مشاهده کسانی که قول و عملشان یکی نیست و با این حال، به دینداری دعوت می‌کنند، از خود

می‌پرسند که اگر اسلام خوب و ارزشمند است، چرا مدعیان به آن عمل نمی‌کنند؟

قرآن کریم در توبیخ این گونه مبلغان می‌فرماید: « أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَ تَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ؛ آیا مردم را به نیکی فرا

می‌خوانید و خود را فراموش می‌کنید» (بقره، ۴۴).

یکی از چیزهایی که در جریان رنسانس در غرب باعث پشت کردن مردم به کلیسا و علمای درباری مسیحی

شد، همین بود که برخی عالمان، در کنار پادشاهان می‌نشستند و زندگی شاهانه داشتند؛ اما مردم را به زهد

دعوت می‌کردند (بدشتی، بی‌تا، ص ۶۲ و ۶۳).

امام خمینی (ره) در این باره می‌فرماید: «اگر مردم از شما عملی که برخلاف انتظار است، مشاهده کنند، از دین

منحرف می‌شوند...» (حیدری، بی‌تا، ص ۱۳۷).

۳. ناآگاهی جوان نسبت به خود و حقیقت دین؛

۴. همنشینی با دوستان بد؛

۵. مدرسه؛

مدارس باید بتوانند به الگوی کارآمدی در عرصه پرورش و گفتمان دینی نسل جوان تبدیل شوند. اما در

وضعیت کنونی، نقش آموزش سیستماتیک بر پرورش انسان غلبه دارد؛ بنابراین، مدرسه بیشتر مدرک‌محور است

تا انسان‌ساز. متأسفانه در بسیاری از موارد، محیط مدارس به عنوان مکانی برای آموزش، با روش‌های غیر

اخلاقی عمل کرده‌اند (امیری، بی‌تا، ص ۳۸).

۶. نداشتن مربیان شایسته؛

راهکارهای ایجاد معنویت در جوانان

۱. نقش خانواده در ایجاد معنویت

به نظر امام خمینی(ره) تأثیر خانواده در کودک و نقش مهم آن در جنبه تربیت دینی، بسیار مهم است. از نظر تربیت، خانواده، کلاس اول پرورش کودک است. کودک، مبانی زندگی را در آنجا فرا می‌گیرد و خوب و بد را از آنجا می‌آموزد.

امام خمینی(ره) در این باره به مادران می‌فرماید: «شما بانوان محترم، مسئول تربیت فرزندان صالح هستید. شما مسئولید که در دامن‌های خودتان، فرزندان باتقوی بار آورید و به جامعه تحویل دهید. همه مسئول هستیم که فرزندان اسلامی و پاک تربیت کنیم. لکن در دامن شما بهتر تربیت می‌شوند، دامن شما بهترین مکتب برای تربیت است، شما می‌توانید بچه‌هایی تربیت کنید که از آمال و آرزوهای انبیا حفاظت کنند» (همان، ص ۱۵۴).

برای مثال شیخ جعفر شوشتری از نظر علم و عمل، به مقام‌های عالی‌ه رسید. وی در هنگام نصیحت، نفوذی عجیب در مردم داشت. از مادرش پرسیدند که به داشتن چنین فرزندی دل‌خوشی؟ گفت: نه! گفتند: چرا؟ گفت: من برای یک بار در مدت دو سال او را بدون وضو و طهارت شیر ندادم و در آغوش نگرفتم، آرزویم این بود که حضرت امام جعفر صادق(ع) شود؛ ولی جعفر شوشتری شد (انصاریان، ۱۳۷۸، ص ۴۴۰).

امام راحل(ره) در بزرگ‌ترین وصیتش برای امور خانوادگی به فرزند بزرگوارش این گونه می‌نویسد: «آخرین وصیتم به احمد آن است که فرزندان خود را خوب تربیت کند و از کودکی با اسلام عزیز آشنا کند و مادر محترم و مهربانشان را مراعات کند و خدمت‌گزار همه فامیل و همه متعلق‌های خود باشد. سلام خداوند عز و جل بر همه صالحان. از همه اقربا و به خصوص فرزندانم تمنا دارم که من را از تقصیر و قصوری که درباره آنان کردم و اگر ظلمی نمودم، ببخشند و از خداوند متعال برایم طلب مغفرت و رحمت کنند: «اِنَّهٗ ارحم الراحمین» و از خداوند متان عاجزانه می‌خواهم که بستگان من را در راه سعادت و استقامت توفیق مرحمت فرماید و آنان را

به رحمت و اسعه خود غریق نماید و اسلام و مسلمین را قدرت بخشد و دست مستکبران و ابرقدرتان ظالم را از ستمکاری قطع فرماید» (سعادت‌مند، ۱۳۸۷، ص ۵۵۵).

۲. آموزش معارف دینی و اهتمام به پرورش معنوی جوانان

از مهم‌ترین راهکارهای ایجاد معنویت، آموزش‌های دینی است که در قرآن و روایات به آنها تصریح شده و عبارت است از:

الف. واجب‌ها و حرام‌ها؛

ب. آموزش مستحب‌ها و مکروه‌ها؛

ج. آموزش معارف قرآن.

رهبر کبیر انقلاب، امام خمینی (ره) به جوانان می‌فرماید: «اگر ما به تربیت‌های قرآنی تربیت بشویم، بالاترین موجود در کمال خواهیم شد. پیغمبر خدا (ص) که افضل موجودها است، برای این است که آن طور که هست، فهمیده است و آن طور که هست، عمل کرده است».

امام خمینی (ره) می‌فرماید: «جوانان معتقدند که مواضع اسلام در موارد گوناگون، همان گونه‌ای است که خود فکر می‌کنند. به جای پرخاش و کنار زدن آنها، با پدری و الفت با آنان برخورد کنید، اگر هم قبول نکردند، مأیوس نشوید. در غیر این صورت، خدای ناکرده به دام لیبرال‌ها و ملی‌گراها می‌افتند. وقتی ما می‌توانیم به آینده‌سازان امیدوار شویم که به آنان در مسائل گوناگون بها دهیم و از خطاهای کوچک آنان بگذریم و به همه شیوه‌ها و اصولی که منتهی به تعلیم و تربیت صحیح آنان می‌شود، احاطه داشته باشیم» (صحیفه امام خمینی، ج ۲۱، ص ۹۹).

۳. استفاده از فرصت‌ها و توجه به نعمت جوانی

پیامبر اکرم(ص) فرموده است: « ان الله ملكاً ينزل في كل ليلة فينادي يا ابناء العشرين جدوا و اجتهدوا! فرشته‌ای هر شب به جوانان بیست ساله ندا می‌دهد که کوشش و جدیت کنید و برای نیل به کمال و سعادت خود مجاهده نمایید» (مستدرک، ج ۲، ص ۳۵۳۰).

امام خمینی(ره) می‌فرماید: «هان ای عزیز! از خواب بیدار شو، از غفلت تنبّه پیدا کن و دامن همت به کمر زن، تا وقت است فرصت را غنیمت بشمار و تا عمر باقی است و قوای تو در تحت تصرف تو است و جوانی برقرار است و اخلاق فاسده بر تو غالب نشده و ملکه‌های رذیله بر تو چیره نگردیده، چاره‌ای کن و دوایی برای دفع اخلاق فاسده و قبیحه پیدا کن و راهی برای اطفای نائره شهوت و غضب پیدا نما» (امام خمینی، بی‌تا، ص ۵۷-۶۰).

وارستگان به دوست پناهنده گشته‌اند	پیری رسید و عهد جوانی تباه شد
وابسته‌ای چو من به جهان بی‌پناه شد	ایام زندگی همه صرف گناه شد
خودخواهی است و خودسری و خودپسندی	بیراهه رفته، پشت به مقصد همی روم
حاصل ز عمر آن که خودش قبله گاه شد	عمری دراز، صرف در این کوره راه شد

۳. توجه به مقام پروردگار

امام خمینی(ره) در این باره می‌فرماید: «پسرم! گناهان را هر چند کوچک به نظرت باشند، سبک مشمار: » **انظر الی من عصیت**» و با این نظر همه گناهان، بزرگ و کبیره است. به هیچ چیز مغرور مشو. خدای تبارک و تعالی را که همه چیز از او است و اگر غایت رحمانیش از موجودهای سراسر عالم وجود، لحظه‌ای منقطع شود، اثری حتی از انبیاء مرسلین و ملائکه مقربین باقی نخواهد ماند، چون همه عالم جلوه رحمانیت او جلّ و اعلی است و رحمت رحمانی او جلّ و اعلی به طور استمرار مبقی نظام وجود است... در هر حال، حضور او را فراموش مکن و مغرور به رحمت او مباش، چنانچه مأیوس نباید باشی و مغرور به شفاعت شافعان(ع) مباش که همه آنها موازین الهی دارند و ما از آنها بی‌خبریم».

آن کس که ره معرفه الله پوید پیوسته ز هر ذره خدا می جوید
تا هستی خویشتن فرامش نکند خواهد که ز شرک عطر وحدت بوید
(امام خمینی، ۱۳۷۸، ص ۲۰۱).

فهرست منابع

۱. قرآن کریم.
۲. صحیفه امام خمینی.
۳. امام خمینی (ره) (۱۳۷۸)، دیوان امام، تعلیقات علی اکبر رشاد، چاپ دوم، انتشارات عروج.
۴. _____ (بی تا)، جهاد اکبر، انتشارات ناس.
۵. انصاریان، حسین (۱۳۷۸)، نظام خانواده در اسلام، انتشارات ام ابیها.
۶. امیری، آبتین (بی تا)، کمیسیون اجتماعی.
۷. بدشتی، علی الله (بی تا)، کمیسیون اجتماعی.
۸. حیدری، عزیز الله (بی تا)، کمیسیون اجتماعی.
۹. رحیمی، عباس (۱۳۸۶)، جوان موفق، چاپ چهارم، انتشارات جمال.
۱۰. روحانی، مرتضی (۱۳۸۹)، جوان در کلام نور (بیانات حضرت امام در مورد تبهکاری هیئت حاکمه
۱۰/۱۰/۱۳۵۷)، چاپ اول، قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
۱۱. سادئی، علی (۱۳۸۶)، موانع و راهکارهای مؤثر در تربیت دینی نسل جوان، چاپ اول، تهران: انتشارات
شلاک.

۱۲. سعادت‌مند، رسول (۱۳۸۶)، فرهنگ خودسازی و خدمت‌رسانی از دیدگاه امام خمینی، چاپ دوم، انتشارات

تسنیم.

۱۳. _____ (۱۳۸۷)، نامه‌ها و پیام‌های امام خمینی، چاپ اول، انتشارات تسنیم.

۱۴. علامه جعفری، محمد تقی (بی‌تا)، شرح و تفسیر نهج البلاغه، بی‌جا.

۱۵. فرید، مرتضی (۱۳۶۳)، الحدیث (روایات تربیتی)، ج ۱، تهران: انتشارات اسلامی.